

İBN LEHÎ'A'NIN (Ö. 174/790) YAŞADIĞI DÖNEMDE İLMÎ MUHİT

The Scientific Environment in the Period When Ibn Lahî'a (d. 174/790) Lived

BEKİR TATLI

Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Bişkek, Kırgızistan

Prof. Dr., Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Bishkek, Kyrgyzstan

bekir.tatli@manas.edu.kg / bekir.tatli@hbu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-9948-6148

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 1 Temmuz 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Kasım 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2022

ATIF/CITE AS:

Tatlı, Bekir. "İbn Lehî'a'nın (ö. 174/790) Yaşadığı Dönemde İlmî Muhit", *Hitit İlahiyat Dergisi*, (Aralık/December 2022) 21/2, 1363-1388. <https://doi.org/10.14395/hid.1138980>

Değerlendirme: Bu makalenin ön inceleme iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik inceleme ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Scholarly Environment in the Period When Ibn Lahī'a (d. 174/790) Lived

Abstract

In this article we will focus on a famous rawī, named Ibn Lahī'a. It is possible to find Ibn Lahī'a, whose lineage is mentioned as 'Abd Allah ibn Lahī'a b. 'Uqba al-Miṣrī, frequently in early *jarḥ-ta'dīl* sources and muṣannaf works. But, especially from the view of *ḥādīth* narrations and *rijāl* criticism, he is often mentioned negatively. For example, among the statements about his *jarḥ-ta'dīl* status, we find such expressions as "He is ḍa'if (weak).", "He is ḍa'if al-ḥādīth.", "His ḥādīths do not qualify to be used as evidence.", "He is not qawī." or similar expressions which have become widespread, and he is mostly considered *majrūḥ*. Also, we can see that some prominent scholars who are considered experts in this field said about him, "Do not even take a letter from him!", and "More or less, I never take ḥādīths from him!" and they have warned us to stay away from him and his ḥādīths. However, we can learn from the *rijāl* sources of the first period and the recent academic studies about him that there are also scholars who say laudatory words about him. For instance, the addressee of these laudatory words is the same person: "Ibn Lahī'a has first-hand sources."; "There are even those who go on pilgrimages many times just to meet him."; "His memory was solid."; "When someone says the muḥaddīth of Egypt, he comes to mind." These two different approaches about him show that it would be useful to re-establish Ibn Lahī'a's situation in all aspects and with an unbiased eye. We think that the way to get to know him in a way that is free from prejudice and impartial is to take a closer look at him and focus on the environment in which he grew up. Therefore, in this article, the geography of Ibn Lahī'a's life, the widespread madrasas, and the scholarly life in that region have been briefly discussed. Our aim in doing this is to try to get clues about whether the provisions given about Ibn Lahī'a, who grew up in an environment where Sunni-Shiite differences of opinion reigned, where fanaticism of faith occurred quite a lot in the geography and century where he lived, where there were sectarian bigotries and mostly there was no calm scholarly environment. From the earliest periods, the region of Egypt, the geography in which he lived, attracted attention as a place where the ṣahāba often visited, especially in terms of ḥādīth, fiqh, and history of Islam, where there is an intensive scholarly working environment. It is safe to say that the following names are at the forefront among ṣahāba who were residents in Egypt or passed through it at any time:

'Uthmān, Abū Ayyūb al-Ansārī, Abū Hurayra, Ibn 'Abbās, 'Ammār b. Yāsir, 'Amr b. al-Āṣ, 'Abd Allāh b. 'Umar, 'Abd Allāh b. 'Amr b. al-Āṣ, al-Zubayr b. al-'Awwām, Sa'd b. Abū Waqqāṣ, 'Ubāda b. al-Ṣāmit, Jābir b. 'Abd Allāh al-Anṣārī, Khāṭīb b. Abū Balta'a, Abū al-Dardā, Abū Ḍar al-Ghifārī, Diḥyah b. Khalīfa al-Kalbī, Mu'āwiya b. Abū Sufyān, Mughīra b. Shu'ba, Miqdād b. al-Aswad, 'Abd Allāh b. Khuzāfa, 'Abd Allāh b. al-Zubayr b. al-'Awwām, Rāfi' b. Mālik, Salama b. al-Akwa', Sahl b. Sa'd

al-Sā'idī, Shuraḥbil b. Ḥasana, Sila b. al-Haris al-Ghifari, 'Abd Allāh b. Ḥārith b. Caz' al-Zubaydī, 'Abd Allāh b. Sa'd b. Abū Sarh, 'Abd al-Raḥmān b. Abū Bakr al-Şiddīq, 'Uqba b. 'Amir al-Juhanī, Muḥammad b. Maslama.

Among these names, it appears that 'Abd Allāh b. 'Amr b. al-Āş mainly directs the scholarly activities of Egypt. Here, an investigation of the effects of Egyptian geography on Ibn Lahī'a, which has been the scene of mobility in scientific, intellectual, religious, political, and social aspects since the time of the şahaba, will be able to help us to get to know him more closely. The fact that there are not enough studies in the Turkish literature that deals with the scholarly environment in the second century of the Hijra in which Ibn Lahī'a lived and the idea that new research to be done will lead to better recognition of him have led to the emergence of the present article. Unlike other studies conducted on him, this article mainly examines the scientific district and somewhat influential madrasas in Egypt during Ibn Lahī'a's upbringing. The present study shows that Egypt was very dynamic city politically, culturally, and scientifically in the age of Ibn Lahī'a; especially that madrasas of history, fiqh, and story/preaching carried out an intensive activity.

Keywords: Hadīth, Ibn Lahī'a, Egypt, History, Story.

İbn Lehî'a'nın (ö. 174/790) Yaşadığı Dönemde İlmî Muhit

Öz

Bu makalenin merkezinde İbn Lehî'a isimli meşhur bir râvi vardır. Nesebi Abdullah b. Lehî'a b. Ukbe el-Mısrî şeklinde kaydedilen İbn Lehî'a'ya ilk dönem cerh-ta'dil kaynaklarında ve musannef eserlerde sıkça rastlamak mümkündür. Ancak, özellikle hadis rivayetleri ve ricâl tenkidi açısından bakıldığında genellikle ondan olumsuz olarak bahsedilir. Söz gelimi onun cerh-ta'dil durumu hakkında yer alan ifadeler arasında kendisinin zayıf olduğu, hadisinin delil olarak kullanılmaya uygun olmadığı, kuvvetli bir râvi sayılmadığı veya buna yakın anlatımların yaygınlık kazandığı ve onun çoğunlukla cerh edildiği dikkat çekmektedir. Yine bu alanın uzmanı sayılan önde gelen bazı âlimlerin "Ondan bir harf bile alma!", "Ondan az ya da çok, asla hadis almam!", gibi cümlelerle kendisinden ve rivayetlerinden uzak durulması konusunda uyarılarda bulduklarını görmekteyiz. Bununla birlikte onun hakkında övgü dolu sözler söyleyen âlimlerimizin de olduğunu, yine ilk dönem rical kaynaklarından ve bunlara atıf yapan son dönem akademik çalışmalarından öğrenebilmekteyiz. Mesela, İbn Lehî'a'nın birinci el kaynaklara sahip olduğu, sırf onunla karşılaşmak için defalarca hacca gidenlerin bile bulunduğu; hafızasının çok güçlü olduğu, Mısır'ın muhaddisi denilince onun akla geldiği gibi övgü dolu sözlerin muhatabı da aynı İbn Lehî'a'dır. Onun hakkındaki bu iki farklı yaklaşım, İbn Lehî'a'nın durumunun her yönüyle ve tarafsız bir gözle yeniden ortaya konulmasının faydalı olacağını göstermektedir. Onu önyargılardan uzak ve tarafsız bir şekilde tanımanın yolu ise kendisine daha yakından bakmak ve yetiştigi çevreye odaklanmaktır diye düşünüyoruz. Buna binaen bu makalede İbn Lehî'a'nın yaşadığı coğrafya, o bölgedeki yaygın medreseler ve ilmî hayat kısaca ele alınmaya çalışılmıştır. Bunu yapmaktaki amacımız, yaşadığı coğrafyada ve yüzyılda zaman zaman Sünnî-Şîî fikir ayrılıklarının hüküm sürdüğü, itikadî taassupların yaşandığı ve genellikle sâkin bir ilmî ortamın bulunmadığı bir çevrede yetişen İbn Lehî'a hakkında verilen hükümlerin tarafsız olup olmadığı konusunda ipuçları elde etmeye çalışmaktır. Onun yaşadığı Mısır bölgesi, erken dönemlerden itibaren sahabenin sıkça uğradığı, özellikle hadis-fıkıh ve tarih ilimleri açısından yoğun bir ilmî mesâinin ortaya konulduğu bir yer olarak dikkat çekmektedir. Sahabeden Mısır'a yerleşen veya oraya bir şekilde uğrayan kişiler arasında şu isimlerin ön planda olduğu söylenebilir: Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebû Eyyüb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Ammâr b. Yâsir, Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ubâde b. es-Sâmit, Câbir b. Abdillâh el-Ensârî, Hâtîb b. Ebî Belta'a, Ebü'd-Derdâ, Ebû Zer el-Ğifârî, Dıhye b. Halife el-Kelbî, Muâviye b. Ebî Süfyân, Muğire b. Şu'be, Mikdâd b. el-Esved, Abdullah b. Huzâfe, Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Râfî' b. Mâlik, Seleme b. el-Ekvâ', Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî, Şürahbîl b. Hasene, Sıla b. el-Hâris el-Ğifârî, Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Siddîk, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Muhammed

b. Mesleme. Bu isimler arasında ise daha çok Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın Mısır'ın ilmî faaliyetlerine yön verdiği anlaşılmaktadır. İşte sahabe döneminden itibaren ilmî, fikrî, itikadî, siyasî ve sosyal açılardan büyük bir hareketliliğe sahne olan Mısır coğrafyasının İbn Lehî'a üzerindeki etkilerini araştırmak onun daha yakından tanınmasına yardımcı olabilecektir. Türkçe literatürde İbn Lehî'a'nın yaşadığı hicrî ikinci asırdaki ilmî ortamı ele alan çalışmaların yeterli sayıda olmaması ve yapılacak yeni araştırmaların, onun daha iyi tanınmasına vesile olacağı düşüncesi böyle bir makalenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kendisiyle ilgili yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak bu makale daha çok, İbn Lehî'a'nın yetiştiği dönemde Mısır'daki ilmî muhiti ve biraz da etkin medreseleri incelemektedir. Çalışmamız sonunda İbn Lehî'a'nın yaşadığı çağda Mısır'ın siyasî, kültürel ve ilmî bakımdan oldukça hareketli olduğu; özellikle tarih, fıkıh ve kıssa/vaaz medreselerinin yoğun bir faaliyet icra ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Lehî'a, Mısır, Tarih, Kıssa.

Giriş

Tebeu't-tâbiîn döneminin dikkat çekici Mısırlı âlimlerinden muhaddis ve fakih Abdullah b. Lehî'a'nın (ö. 174/790) yaşadığı dönemde ilmî hayatı sınırlı da olsa ele almayı planladığımız bu makale, özellikle hicrî ikinci asırda Mısır'da yürütülen hadis/sünnet ve tarih merkezli faaliyetleri konu edinmektedir. Konunun İbn Lehî'a ile ilişkilendirilmesinin sebebi ise, bu âlimin incelenmeye değer bir râvi profili çizmesidir. Rivayetlerde adı anılır anılmaz çoğunlukla zayıflığına vurgu yapılmasına rağmen, bu hükmün doğru olmadığını savunan ve İbn Lehî'a'nın esasında güvenilir kişiliğini ortaya koyan kimi modern çalışmalar, yaşadığı coğrafyayı da göz önünde bulundurmamak suretiyle onun hakkında daha derinlemesine çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle bu makalede İbn Lehî'a'nın yaşadığı Mısır'daki ilmî ortam ve bu coğrafyanın onun görüşlerinin şekillenmesindeki etkisi araştırma konusu yapılmıştır.

Mısır'la alâkalı daha önce yapılmış ve bizim de bu makalemizde oldukça yararlandığımız çeşitli çalışmalar vardır. Ebü'l-Kâsım İbn Abdilhakem'in (ö. 257/870) meşhur *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*¹ ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhira*² adlı eserleri bunların başında gelir. Âdem Apak tarafından hazırlanan "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi"³ adlı çalışmada da şehrin fethi üzerinde durulmuştur. Apak'ın "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler"⁴ adlı çalışması da burada zikredilmeye değer olup, fetih sonrası Mısır'daki sosyal ve dinî değişimleri ele almaktadır. Fatiha Bozbaş'ın *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi Mısır Örneği*⁵ adlı doktora tezi de, Müslümanlar tarafından ilk fethedilişinden başlayıp günümüze kadar getirmek suretiyle Mısır'ı fıkıh tarihi açısından konu edinmektedir. Abdullah b. Lehî'a ile ilgili de yapılmış bazı çalışmalar

¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib* (Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1415).

² Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967/1387).

³ Âdem Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, 1 (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 475-500.

⁴ Âdem Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (Bursa: 2001), 145-159.

⁵ Fatiha Bozbaş, *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018). Bu çalışmada zaman zaman kalem sürçmesi kabilinden bazen de bilgi ya da okuma hatalarından kaynaklanan bazı yanlışlar dikkat çekmektedir. Söz gelimi, Hz. Ömer döneminin sonlarında veya Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında dünyaya gelen tâbi'î Urve b. Zübeyr'i "Medine'nin iki fakih sahâbisinden biri" sayması, onun "babası" olan Zübeyr b. el-Avvâm'ı Urve'nin "oğlu" olarak zikretmesi; "Serh" ismini "Serah", "Mahled" ismini "Muhalled" diye yazması bunun bazı örnekleridir. Bk. 53-54.

bulunmaktadır. Mesela Hasen Muzaffer er-Razû tarafından yapılan ve bizim de çok istifade ettiğimiz *el-İmâmü'l-muhaddis Abdullah b. Lehî'a* adlı çalışması, onun cerh-ta'dîl açısından durumunu ve hadisçiliğini geniş bir şekilde ele alan bir eserdir.⁶ Bekir Tatlı'nın yazdığı "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği" adlı makalede ise bu râvinin ilmî kişiliği, hocaları ve talebeleri üzerinde durulmuştur.⁷ Abdullah Karahan ve Tahir Shaba tarafından kaleme alınan "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a" adlı makale de İbn Lehî'a'nın cerh ve ta'dîl açısından durumunu incelemektedir.⁸

İşaret ettiğimiz üzere son zamanlarda İbn Lehî'a ile ilgili yayın sayısı gözle görülür derecede artmıştır ve bu araştırmalar onun hemen bir çırpıda zayıf addedilerek hadislerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Aynı şekilde İbn Lehî'a'nın yetiştiği ilmî ortamı ele almak da kendisini daha yakından tanımaya vesile olacaktır. Bu makalenin önceki çalışmalardan farkı, Mısır coğrafyası üzerine yoğunlaşması ve İbn Lehî'a'nın Mısır'daki ilmî faaliyetlerine ağırlık vermesidir. Bu yönüyle çalışmanın özellikle hadis tarihi alanıyla ilgili Türkçe literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

1. Hicrî İkinci Asra Kadar Mısır'daki İdârî Durum

Bilinen ilk tarihi MÖ. 4000 yılına yani Firavunlar zamanına kadar uzanan ve tarih boyunca Âsurlular, Hiksoslar (Çoban Krallar), Persler (Sâsânîler), Yunanlar (Romalılar), Kiptîler gibi çeşitli millet ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Mısır'ın İslâm'ın doğduğu milâdî yedinci asırdaki son hâkimi Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) olmuştur.⁹ İslâm dininin zuhuru esnasında Küçük Asya (Anadolu), Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de *Doğu Roma İmparatorluğu* hüküm sürüyordu. Dönemin diğer güçlü devleti olan *Sâsânîler*, 611 yılında Bizans'ın önemli toprakları Suriye, Anadolu ve Mısır'ı işgal ederek başkent Konstantinapol'u (İstanbul) tehdit etmişler; nihayetinde Bizans kralı Herakleios (M. 610-641), ağır bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştı. Sâsânî ve Bizans arasındaki çatışma 622 yılında yeniden alevlenmiş; bunun sonucunda Bizanslılar kaybettikleri toprakları 627'deki Ninova Savaşı ile Sâsânîlerden geri almayı başarmıştır.¹⁰

⁶ Hasen Muzaffer er-Razû, *el-İmâmü'l-muhaddis Abdullah b. Lehî'a* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996).

⁷ Bekir Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 31 (2021), 7-35.

⁸ Abdullah Karahan - Tahir Shaba, "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (Haziran 2021), 79-104. Bu makalede ayrıca İbn Lehî'a ile ilgili başka çalışmalara da işaret edilmiştir (Bk. 81, 2. dipnot).

⁹ Bk. Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fethi Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", 147-148.

¹⁰ Bk. Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", 475.

İslâm'ın neş'et edişinden sonra Mısır'ı ilk defa Hz. Peygamber'in hicrî altıncı yıldaki Hudeybiye musalahasından sonra Mısır meliki Mukavkıs'a gönderdiği İslâm'a davet mektubuyla hatırlamaktayız. Mukavkıs müslüman olduğunu açıklamamakla birlikte Hz. Peygamber'in elçisi Hâtıb b. Ebî Belta'a'ya iyi davranmış ve Rasûlullah'a, bir mektup ve çeşitli hediyelerle karşılık vermiş; bu meyanda Mâriye ve Sîrîn isimli kardeş iki cariyeyle birlikte, kıyafetler, gıda maddeleri, kül rengi bir katır, bir eşek vs. yollamıştı.¹¹ Mukavkıs'la ilgili bu haberin râvileri arasında konumuzun kahramanı olan İbn Lehî'a'nın isminin de çokça zikrediliyor olması,¹² onun Mısırlı olmasının ve burayla ilgili haberlerin bir şekilde ona dayanmasının tabii bir sonucu gibi görünmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir de Hâtıb b. Ebî Belta'a'yı İslâm'a davet maksadıyla Mukavkıs'a göndermiş, ancak bu konuda bir sonuç alamamıştır.¹³ Bununla birlikte -muhtemelen müslüman tacirlerin yol güvenliğini temin etmek için- Mısırla bir antlaşma imzalanmıştır.¹⁴

Mısır'ın müslümanlar tarafından fethi ise esasında Şam topraklarının fethedilmesinin devamı mahiyetindedir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde (13-23/634-644) Şam fetihleri tamamlandıktan hemen sonra, 18/639 yılında Suriye'deki -sonradan halifenin ziyaretiyle meşhur olacak ordugâh şehir-Câbiye'ye gelen Hz. Ömer, komutanlarıyla genel durumu gözden geçirmiş; daha önce Suriye fethine katılan komutanlardan Amr b. el-Âs bu sırada ondan Mısır seferine çıkma izni talep etmiş, ancak Hz. Ömer ilk başta bu teklife sıcak bakmamıştır. Fakat Amr b. el-Âs, Hz. Ömer'e Mısır fethinin stratejik öneminden bahsederek, buraların zabt edilmemesi halinde yakın gelecekte Mısır tarafından saldırıların olabileceğini söylemiş ve onu bu ülkenin fethine ikna etmiştir. Aylar sonra Amr; 19/640 yılında yanındaki 4 bin kişilik askeri birliğe yardım etmek üzere gelen Zübeyr b. el-Avvâm'ın komuta ettiği 5 bin kişilik askeri birliğin desteğiyle Bizans ordusunu mağlubiyete uğratarak önce Babilon Kalesi'ni, sonra İskenderiye'yi zabt ederek Mısır'ın fethini tamamlamıştır (21/642). Mısır'ı fetheden bu komutan sahâbî ilerleyen günlerde Hz. Ömer tarafından Mısır'ın en üst idarî yöneticisi olarak görevlendirilmiştir.¹⁵

¹¹ Hz. Peygamber'in Mukavkıs'a gönderdiği bu mektup ve sonrasında yaşananlarla ilgili olarak bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, 65 vd.; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/97-104. Hz. Peygamber'in hicrî 10. yılda vefat eden oğlu İbrahim'in annesinin burada zikri geçen Mâriye isimli hanım olduğu bilinmektedir.

¹² Mesela bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, 69, 73, 74, 79, 184, 200, 350; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/99, 102, 106.

¹³ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/105.

¹⁴ Bk. Bozbaş, *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, 38.

¹⁵ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, 74-108; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/106-124; Ahmet Önkâl, "Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/80;

Mısır, Hz. Ömer döneminde olduğu gibi Hz. Osman, Hz. Ali, Muâviye b. Ebî Süfyân, Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde ve sonrasında coğrafî, ilmî ve stratejik açılarından önemli konumunu daima korumuştur. Ancak çeşitli zamanlarda ülkede yaşanan kaos ortamı itikadî ve siyasî anlaşmazlıkları da körüklemiştir. Nitekim özellikle Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında (65-86/685-705) çeşitli coğrafyalarda yaşanan Sünnî-Şîî fikir ayrılıkları Mısır'a da sıçramış; bunun yanında zaman zaman ortaya çıkan halife aleyhtarı Kıptî ayaklanmaları ve isyan hareketleri sebebiyle Emevî hâkimiyetinin son yılları iç karışıklıklarla geçmiştir.¹⁶

96/715 veya 97/716 yılında Emevî hilafeti döneminde dünyaya gelen İbn Lehî'a'nın (ö. 174/790) hayatının sonları ise Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd döneminin (170-193/786-809) ilk yıllarına rastlamakta olup, bu dönem de yine çeşitli isyanların baş gösterdiği, kimi zaman gerginliğin arttığı, hatta isyanlar sebebiyle kimi zaman Mısır'ın Suriye ve Irak'la ilişkisinin koptuğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir.¹⁷ Dolayısıyla İbn Lehî'a'nın hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği yılların, iç mücadeleler ve isyan hareketlerinin sıkça yaşandığı bir coğrafyada, ilmî açıdan çok da sâkin ve dingin olmayan bir döneme tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

2. İbn Lehî'a ve Mısır'daki İlmî ve Kazâî Faaliyetleri

Abdullah b. Lehî'a b. Ukbe el-Mısırî¹⁸ genel kabule göre 96/715 yılında doğmuş¹⁹ ve 174/790 senesinde Mısır'da vefat etmiş;²⁰ Emir Davud b. Yezid

Apak, "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi", 476-479.

¹⁶ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/559.

¹⁷ Tomar, "Mısır", 559.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 7/516-517; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5/182-183; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1372/1953), 5/145-148, No: 682; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1970), 3/38-39, no: 325; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992), 15/487-502; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Zekerriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/174; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998/1418), 192-196, No: 92; Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", 9.

¹⁹ Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebir*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 2/294; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1990), 1/165; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327), 5/377; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 192; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 12.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/517; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/500; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 196; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 13, 14.

tarafından kaldırılan cenaze namazının ardından Karâfe mezarlığına defnedilmiştir.²¹

İbn Lehî'anın yaşadığı hicrî ikinci asırda hadisle ilgili faaliyetlerde hocadan “yüz yüze” ilim alma işine büyük önem verilmesinden dolayı kendisi Mısır'daki pek çok hadis âliminden *semâ'* veya *kıraat* ederek hadis öğrenmeye gayret göstermiştir. Ayrıca zamanındaki ilim meclislerinde okutulan hadis kitaplarına özel önem vermiş; onların birer nüshasını alarak kendi kütüphanesindeki *asıl*²² diyebileceğimiz ana kaynaklarla birlikte zengin bir koleksiyona sahip olmayı hedeflemiştir. Bunun yanında sadece Mısır ile yetinmemiş, başka şehirlerdeki hocalardan da hadis öğrenmiştir. Böylelikle İbn Lehî'a, bir kısmı Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr ve Ukbe b. Âmir gibi sahâbîlerin ashabından oluşan 72 tâbî'î ile görüşme ve hadis öğrenme fırsatını yakalamış; hatta bunlardan topladığı rivayetlerle ilgili tuttuğu küçük notları sürekli yanında taşımakla meşhur olmuştur.²³

İbn Lehî'a, elde ettiği ilim ve kazandığı saygınlık sebebiyle kimileri tarafından meşhur fakih ve muhaddis Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ile birlikte “Mısır'ın âlimi” şeklinde nitelendirilmiştir. Dikkate değer bir noktadır ki, aynı dönemde İmam Mâlik (ö. 179/795) “Medine'nin âlimi”, Evzâ'î (ö. 157/774) “Şam'ın âlimi”, Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) “Yemen'in âlimi”, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) “Irak'ın âlimleri”, İbrahim b. Tahmân (ö. 163/780) ise “Horasan'ın âlimi” olarak tanınıyordu. Dolayısıyla bu durum, İbn Lehî'a'nın aynı dönemde yaşayan son derece meşhur âlimlerle mukayese edildiğini ve sahip olduğu değeri göstermesi açısından önemlidir.²⁴ Hatta bazılarınca İbn Lehî'a'nın ilmî açıdan İmam Mâlik ile aynı seviyede görüldüğüne dair de rivayetler vardır.²⁵ Yine Ebû Dâvud'un (ö. 275/889), Ahmed b. Hanbelî (ö. 241/855), “Mısır'ın muhaddisi İbn Lehî'a'dan başkası değildir!” derken işittiğini söylemesi; Zehebî'nin (ö. 748/1348) onu “dönemindeki ilim deryalarından biri” kabul etmesi de bu meyanda düşünülebilir.²⁶

²¹ Bk. İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhira fi mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992), 2/99; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 14; Tatlı, “Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği”, 10.

²² Hadis ilminde, hocanın rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden kitaba veya hocanın kendi nüshasına *asıl* denir. Bk. Abdullah Aydınlı, “Asıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/473.

²³ Bk. Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 23-24. Ayrıca bk. Mizzâ, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/488-490; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/482; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/373-374; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhira*, 2/99; Tatlı, “Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği”, 10-11.

²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988), 8/14.

²⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/271; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 15.

²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/14.

İbn Lehî'a, kaynaklara vukufiyeti sebebiyle bazıları tarafından "hadiste asrının imamı" kabul edilmiştir. Meşhur muhaddis ve fakih Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) de, hıfz konusunda onu muasır akranlarına üstün saymıştır. İbn Lehî'a'nın, gerek "Sevrî, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Abdullah b. el-Mübarek, Kuteybe b. Sa'îd, Abdullah b. Yezîd el-Mukrî'" gibi meşhur hocalarının gerekse hadis almak için Mısır'a kadar gelen çağdaşlarının ve seçkin öğrencilerinin olması dikkate değer görülmüştür.²⁷ Onun ziyarete lâıyk birisi olduğunu göstermesi açısından, uzaklardan kendisini ziyaret etmek isteyen öğrencilerden sonuncusu olarak kaydedilen el-Müseyyeb b. Vâdîh'in onunla görüşmeyi başaramadığına, çünkü Mısır'a gitmek üzereyken İbn Lehî'a'nın vefat haberini aldığına dair haber burada zikredilmeye değer bir anekdot sayılabilir.²⁸

İbn Lehî'a *hadis* ve *fıkıh* ilimlerinin yanında *tarih* ile de ilgilenmiş; bu meyanda Mısır, Hicaz, Bilâdü's-Şâm ve Mağrib tarihine merak duymuştur. Nitekim özellikle Mısır tarihini ilgilendiren rivayetlerin pek çoğunda onun isminin bir râvi olarak geçmesi bu açıdan dikkate değer bulunmuştur.²⁹

İbn Lehî'a'nın elinde bulundurduğu birçok kitaptan oluşan şahsına ait geniş kütüphanesinde yer alan ve hocalarından rivayet için icazet aldığı birtakım sahifelere de sahip olduğu; bu sahifelerin daha sonra talebelerine geçmesi sonucunda ilim meclislerinde yayılıp okunduğu belirtilir.³⁰

İbn Lehî'a, ilmî faaliyetlerin yanında kazâî ve idarî görevlerde de bulunmuş; bu kapsamda 155/772 senesi başlarında bizzat Abbâsî Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr (136-158/754-775) tarafından kendisine kadılık görevi tevdi edilmiştir. Onun Halife tarafından bizzat atanmış olması noktasına kaynaklarda özellikle vurgu yapılır; zira Mısır'da o zamana kadarki uygulama, hâkimlerin Halife tarafından değil vali tarafından atanarak göreve gelmesi şeklinde uygulanmıştı.³¹ İbn Lehî'a on yıl boyunca yürüttüğü bu görevi esnasında Mısır'da pek çok hukukî konunun çözümüne katkı verdiği kaydedilir.³² İbn Lehî'a'nın üstlendiği idarî görevlere örnek olarak ise, onun Abbâsî halifelerinden el-Mansûr ve el-Mehdî'nin yönetimde

²⁷ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 16; Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", 21.

²⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/116; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 16.

²⁹ Vekî, *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/236; Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müerrihîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâîyn, 1987), 2/156; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 16.

³⁰ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 43.

³¹ İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, 272; Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/235; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/39; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 16-17; Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", 22.

³² Örnekler için bk. Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", 23.

buldukları yıllar içerisinde Beytülmal'in ve Süveyş körfezinin kuzey kıyılarındaki Kulzüm'ün idaresi gösterilmektedir.³³

Netice olarak İbn Lehî'a'nın hadis, fıkıh, tarih alanlarında tanınan bir râvi olduğunu; ayrıca bazı idarî ve kazaî görevlerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

3. İbn Lehî'a'nın Yaşadığı Dönemde Mısır'da İlmî Hayat

Erken dönemlerden itibaren Mısır pek çok sahâbînin uğrak yeri olmuştur. Hatta Süyûtî (ö. 911/1505) bu konuda özel eserler yazıldığından bahisle İmam Muhammed b. Rebî' el-Cîzî'nin³⁴ bir ciltlik müstakil bir kitap telif ettiğini, orada 140'tan fazla sahâbîye yer verdiğini, üstelik pek çok sahâbînin de onun gözünden kaçtığını söylemiş; bizzat kendisinin de aynı konuda *Derrü's-sehâbe fî men dehale Mısır mine's-sahâbe* isimli hoş bir eser yazdığını, diğer eserdekilerin hepsini ve gözden kaçanları almakla birlikte İbn Abdilhakem ve İbn Yunus'un *Târîh*'lerinden, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ından, Zehebî'nin *Tecrîd*'inden ve başka eserlerden de isimler ilave etmek suretiyle bu sayıyı 300'e kadar [tam olarak 353] çıkardığını belirtmiş ve bunları tek tek sıralamıştır.³⁵

Sahabe-i kiramdan Mısır'a yolu düşen veyahut orada ikamet edenlere örnek olarak şunları zikredebiliriz: Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Ammâr b. Yâsir, Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ubâde b. es-Sâmit, Câbir b. Abdillâh el-Ensârî, Hâtîb b. Ebî Belta'a, Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer el-Ğifârî, Dıhye b. Halife el-Kelbî, Muâviye b. Ebî Süfyân, Muğîre b. Şu'be, Mikdâd b. el-Esved, Abdullah b. Huzâfe, Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Râfî' b. Mâlik, Ebyad b. Hammâl, İyâs b. el-Bükeyr, Büsr b. Ertât, Bilal b. Hâris, Câbir b. Mâcid es-Sadefî, Rebî'a b. Şürahbîl b. Hasene, Seleme b. el-Ekvâ, Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî, Şürahbîl b. Hasene, Sıla b. el-Hâris el-Ğifârî, Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Siddîk, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Muhammed b. Mesleme, Mervân b. el-Hakem^{36*}, Misver b. Mahrame, el-Müseyyib b. Hazn (Sa'id b. el-Müseyyib'in babası), Ebû Ümâme el-Bâhilî, Ebû Bürde el-Ensârî; hanımlardan Ebû Reyhâne, Mâriye bnt. Şem'un el-Kıbtıyye, Sîrîn (Mâriye'nin kızkardeşi).³⁷

³³ Fesevî, *Ma'rife*, 2/486.

³⁴ Kahire'ye bitişik yerleşim merkezi Cîze'ye nisbetle "Cîzî" nisbesiyle anılan Ebû Muhammed er-Rebî' b. Süleyman b. Dâvûd el-Cîzî el-Ezdî (ö. 256/870), İmam Şâfiî'nin talebesi olup fıkıh âlimi olarak bilinmektedir. Bk. Beşir Gözübenli, "Cîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/37.

³⁵ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/166 vd.

³⁶ "Süyûtî'nin naklettiğine göre İbn Kesîr, pek çok kişinin onun sahâbî olduğunu söylediğini ifade etmiş ve Hz. Peygamber vefat ettiğinde onun sekiz yaşında olduğunu söylemiştir. Bk. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/234.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/493-509; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/166-254.

Görüldüğü üzere bir kısmı son derece meşhur pek çok sahâbînin gelip geçtiği yahut yerleştiği bir yer olması hasebiyle Mısır'daki hadis medresesi normal olarak orada yaşayan bu sahâbîlerin ilmiyle gelişmiş ve sonraki dönemde bu sahâbîler, hadis imamlarının rivayetlerini aldığı birer pınar olmuştur. Yapılan araştırmalar, bu dönemde Mısır'daki *hadis medresesinin iki eğilim* halinde kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır; bunlardan birincisi, *tarihî haber medresesi*, diğeri ise *kıssa/vaaz medresesi* olarak adlandırılmaktadır. Hadis medresesinin öncüsü olarak ise Abdullah b. Amr b. el-Âs'a dikkat çekilmiştir. O aynı zamanda iki yıl boyunca Mısır valiliği yapmış, hadis ilminin önemli isimlerinden biri olup çok hadis rivayet eden sahabe arasında yer almıştır.³⁸ Abdullah b. Amr, eski Mısır ve biraz da Mağrib tarihine meraklı birisiydi. Bununla birlikte onun rivayetlerine isrâiliyyât ve mevzûât (uydurma) türünden bazı haberlerin karıştığına dikkat çekilmiştir. Mesela bu meyanda kıyamete yakın Mısır'da vuku bulacak olan şeyler, dünyanın beş suret üzere yaratılışı, Firavun'un gizli hazineleri, Firavun'un İskenderiye'yi kurması, Mısır'daki Nil nehrinin suyunu yükseltmek için Allah'ın bütün nehirleri oraya yöneltmesi, kıyamet gününde açılacak günahların kaydedildiği defterler gibi melâhim türünden pek çok haber ona dayandırılmaktadır. Belli ki Abdullah b. Amr, melâhim ve geleceğe dair haberler içeren bazı kitapları yanında bulunduruyor, onları mütalaa ediyor/inceliyor ve rivayet ediyordu.³⁹ Nitekim Ebû Kabîl/Kubeyl el-Me'âfirî'nin anlattığı şu olay, Abdullah'ın yanında böyle bir yazılı malzeme olduğu iddasını desteklemektedir:

“Abdullah b. Amr'ın yanında bulunduğumuz bir sırada Kostantîniyye ve Rûmiyye'nin fetihlerini konuşuyor ve bu ikisinden hangisinin önce fethedileceğini müzakere ediyorduk. Bunun üzerine Abdullah, içinde kâğıtlar bulunan kendisine ait hacimli bir kutu getirtti ve şöyle dedi/okudu: Biz Rasûlullah'ın yanında idik ve onun dediklerini 'hayır' veya 'evet' diye (olmayacak veya olacak şeklinde veya olumsuz/olumlu ne varsa) yazıyorduk. Dedik ki: Ey Allah'ın elçisi! İki şehirden hangisi önce fethedilecek? O da şöyle buyurdu: Hirakl'in şehri. Yani Kostantîniyye'yi kastediyordu.”⁴⁰

Bu da açıkça göstermektedir ki, Abdullah b. Amr, Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen birtakım haberleri içeren kendisine ait kaynaklar ile yetinmemiş; bilakis melâhim, fiten ve (geleceğe dair) zayıf veya uydurma haberleri ihtiva eden birtakım sahife ve kitapları da yanında bulundurmuştur. Tarihî haberlere yönelik bu tutkunun sadece Abdullah b. Amr ile sınırlı olmadığına, bu konuda sahabeden ona eşlik eden Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Vâhib b. Abdillâh el-Me'âfirî, Abdullah b. el-Hâris b. Cez', Câbir b. Mâcid es-Sadefî ve

³⁸ Razû, *Abdullah b. Lehi'a*, 35; Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/144, 148, 168-169.

³⁹ Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/148-149.

⁴⁰ İbn Abdillâh, *Fütûhu Mısır*, 285-286; Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/149; Razû, *Abdullah b. Lehi'a*, 35-36.

Ebû Ubeyde Tübey' b. Âmir el-Hımyerî gibi başkalarının da olduğuna dair yorumlar vardır.⁴¹

Mısır'da tarihî anlam ifade eden hadislerin rivayetinde önem veren eğilim tâbî'în tabakası nezdinde de devam etmiş ve naklettikleri rivayetler içinde önemli miktarda tarihî haber bulunan pek çok muhaddis ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, Âmir b. Yahya el-Me'âfirî, Abdullah b. Hübeyre es-Sibâî, Abdullah b. Yezid el-Me'âfirî, Ali b. Rabâh el-Lahmî, Yahya b. Meymûn el-Mısırî, Eslem b. Yezîd et-Tüçîbî, Ukbe b. Âmir'in mevlâsı Habib b. Vehb, Humeyd b. Hânî' el-Havlânî, Huyey b. Abdillâh el-Me'âfirî, Şerâhîl b. Yezîd el-Me'âfirî, Abdurrahman b. Hüzmüz el-A'rec, Amr b. Câbir el-Hadramî ve daha pek çok isim zikredilmektedir.⁴² Muasır araştırmacılarından Hasen Rıza er-Razû'nun tespitlerine göre, bu isimlerin temsil ettiği söz konusu medresede, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden tarihî olaylarla veya savaşlarla alakalı haber parçacıklarının rivayetlere tesir ettiği "*tarihî eğilim*" daha baskındır. Bu da, *Haremeyn* (Mekke-Medine) ve *Irak* medreselerine nazaran *Mısır* medresesinde "*hadis anlayışında dönüşüm*" şeklinde kendini göstermiştir. Çünkü diğer iki medrese, daha çok *helal-haramla* ilgili meselelere dair problemlerin çözümünde delil olarak kullanılması yönüyle hadislere yönelmekteydi. Bu yüzden Haremeyn ve Irak medreselerinin ashâbı, hadis rivayetinin dinin rükünlerinden birini temsil etmesinden dolayı ve onu öğrenme esnasındaki herhangi bir zaafın/hatanın, direkt olarak İslâm şeriatına, ondan olmayan şeylerin girmesine sebep olabileceğinden ötürü, hadisleri öğrenme ve dinlemeye (*telakki, semâ'*) dair kuralları ortaya koyma hususunda titizlik göstermişlerdir. Buna karşılık *tarihî haberlerin* öğrenilmesi esnasında uyulacak kurallar konusunda aynı titizliğin gösterilmesi zaruri görülmemiştir; zira bu tür haberlerin rivayeti *helal-haram dairesinin dışında* kalmaktadır.⁴³

Bu çok önemli bir tespittir. Gerçekten de hadis rivayetlerinden ahkâma dair olanlarla terğib-terhib (güzel amellere teşvik, günahlardan sakındırma), amellerin faziletleri yahut tarihî olayların aktarımı ile ilgili olanların, yani helâl-haram doğrudan ilgilendirmeyenlerin naklinde daha gevşek davranıldığı genel kabul gören bir görüştür. Muhtemelen Mısır'da da durum aynı merkezde olmuş ve tarihî rivayetlerin nakli hususunda çok sıkı kurallar uygulanmamıştır. Aşağıda da işaret edileceği üzere, Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128/745)⁴⁴ etkisiyle ve fıkıh ekolünün gelişmesiyle birlikte,

⁴¹ Mustafa, *et-Târihu'l-Arabî*, 2/149-150; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 36.

⁴² Mustafa, *et-Târihu'l-Arabî*, 2/151-152; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 36.

⁴³ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 36.

⁴⁴ Yezîd b. Ebî Habîb, daha çok fikhî yönü ön planda olmakla birlikte meşhur tarih ve siyer âlimlerinin de ziyaret etmekten müstağni kalamadıkları büyük bir âlimdir. Nitekim üç büyük siyer âlimi Muhammed b. İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin bilgi hazinelerini zenginleştirmek

helâl-haramı ilgilendiren ahkâma dair hadislerin naklinde yine sıkı kurallar uygulanmaya devam edilmiştir.

İbn Lehî'a'nın yaşadığı dönemde Mısır'da görülen *ikinci eğilim* ise *kıssa/vaaz medresesi*'dir. Mısır'da gelişen bu eğilimin dayandığı malzeme zühd, rekâik, zahitlerin haberleri, kıyametin âlâmetleri, cennet ve cehennem sınıfları gibi konulara dair vârid olan hadislerdir. Mısırlı meşhur tarihçi Makrîzî'nin (ö. 845/1442) kaydettiğine göre, İbn Lehî'a bu işin nasıl başladığını Yezîd b. Ebî Habîb'den naklen şöyle anlatmıştır: "Ali (r.a.) kunut yaptı ve kendisiyle savaşımlardan bir gruba beddua etti. Bu durum Muâviye'ye ulaştıncı o da bir adama, sabah ve akşam namazlarından sonra kıssa anlatmasını ve hem kendisi hem de Şamlılar için dua etmesini emretti. Yezîd'in söylediğine göre işte bu, (böyle bir maksatla yapılan) ilk kıssa anlatma olayıdır."⁴⁵

Yine Makrîzî'den öğrendiğimize göre Hz. Ali bu kunutu akşam namazının üçüncü rekâtında yapmıştır. Olayı anlatan Abdullah b. Muğaffel (ö. 59/679), Ali'nin (r.a.) kendilerine akşam namazını kıldırıldığını, üçüncü rekâtta (rükûdan) başını kaldırdığında önce Muâviye'yi, ikinci olarak Amr b. el-Âs'ı, üçüncü sırada Ebû'l-A'ver es-Sülemî'yi ve dördüncü olarak da Ebû Musa'yı zikrederek (bedduada bulunduğunu) iddia etmiştir.⁴⁶ Hz. Ali'nin namazda kunut yaparak bedduada bulunduğuna dair bu iddiaların gerçeği ne derece yansıttığı konusu şüphelidir; temel kaynaklarımızda tespit edilemeyen bu tür anlatımların sonradan uydurulmuş olması muhtemeldir. Mısır'ın önemli fakihlerinden Leys b. Sa'd (ö. 175/791) da kıssa medresesi konusunda şu tespitleri yapmıştır:

"Kıssa iki çeşittir: Birincisi, halka anlatılan kıssa; toplanan bir grup insana bununla vaaz edilir ve öğüt verilir. İkincisi ise özel kişilere anlatılan kıssadır; bunu ilk defa ihdas eden kişi Muâviye'dir. Öyle ki o, bu iş için bir de adam görevlendirmiştir. Buna göre, imam sabah namazını kıldırıp da selam verdiği zaman bu kişi oturur, Allah'ı zikir, hamd ve Hz. Peygamber'e salât ü selâmdan sonra halife, onun ailesine, şehir ahalisine ve askerlerine dua ederdi."⁴⁷

Razû'nun tespitlerine göre bu durumda kıssanın iki hedefi vardır: İlki, vaaz ve öğüt; ikincisi ise yönetici (imam) için dua ve halkı Allah Teâlâ'nın yolunda savaşa teşviktir. Leys b. Sa'd'ın sözünden anlaşıldığına göre kıssa

üzere Mısır'a geldikleri ve İbn Ebî Habîb'den hadis dinledikleri, hatta İbn Hişâm'ın hayatının son yıllarını Mısır'da geçirdiği kaydedilir. Bk. Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/155.

⁴⁵ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 4/18.

⁴⁶ Makrîzî, *Mevâ'iz*, 4/18.

⁴⁷ Makrîzî, *Mevâ'iz*, 4/18; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 167; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 37-38.

Muâviye'nin elinde siyasî bir boyut da kazanmıştır. Hatta onun zamanında kıssacılar her zaman yaptıklarının aksine, konuşmalarında imama itaate ve hem ona hem de ordusuna dua etmeye teşvik etmekten, neredeyse terğib-terhib, amellerin faziletleri, kıyametin alâmetleri, cennet ve cehennem kapılarının sayısı gibi konuları bile anlatamaz hale gelmişlerdir. Bu nedenle özel kıssacılık ile halk kıssacılığı arasındaki konum farkı kıssa medresesinin karşısına daha işin başında çıkmıştır. Nitekim şöyle bir hâdiseden de bahsedilir:

Halife Muâviye kıssacılar sabah ve akşam namazlarından sonra kendisi için dua etmelerini emredip, o sırada Sıffin Savaşı'ndan dönen Hz. Ali için dua edilmesini engellediğinde, sahâbî Sıla b. el-Hâris el-Gifârî, Muâviye için dua etmek üzere ayağa kalkan kıssacıların Mısır'daki başı Süleym b. İtr et-Tücbî'ye şöyle demiştir: "Vallahi sen ve ashabın bizim aramızda zuhur edene kadar bizler Peygamberimize verdiğimiz sözü terk etmemiş, sıla-i rahmi kesmemiştik!"⁴⁸ Yani bu sözyle Sıla b. el-Hâris, kıssacılığın siyasî amaçlarla kullanılması sonucu akrabalar arasına fitne ve fesadın girdiğinden, insanların sıla-i rahmi bile terk ettiklerinden ve böylece Hz. Peygamber'e sadakatle bağlılık sözünü yerine getiremediklerinden şikâyet etmiş olmaktadır. Diğer taraftan, özel kıssacılıktaki durumun aksine halk kıssacılığında, insanların Allah'a tevbeye davet edildiği bir minber/kürsü ön plandaydı ve halk kıssacılığı özel kıssacılığı da kapsamaktaydı. Ayrıca Mısır'da bulunan ilk kıssacıların çok önemli bir konumda bulunduğu ve hicrî 2. asrın sonundaki kıssacıların yaptığının aksine onların elde ettikleri bu konumu yöneticilere yaranma veya onları aldatma vesilesi olarak kullanmadıkları söylenebilir. Bu nedenle Mısır kıssacılarının büyük bir bölümünün kadırlardan veya âlimlerden olması, onların halkın ve özel kişilerin saygısına mazhar olmaları şartırcı değildir.⁴⁹

Muâviye'nin göreve getirdiği ve kıssacıların Mısır'daki lideri sayılan Süleym b. İtr et-Tücbî, 39/659 senesinde⁵⁰ Mısır'da ilk kıssa anlatan kişi olarak bilinmektedir. O, 40/660 yılında ise kadılık ve kıssacılık görevlerini birlikte götürmüş ve bu iki görevi toplam 37 sene boyunca yerine getirmiştir.⁵¹ Mısır'da öne çıkmış diğer kıssacılar arasında şunların adı zikredilir: Mısır kıssacısı diye bilinen Ebû Amr b. Musa b. Verdân, Ebû Mihcen Sevbe b. Nemir

⁴⁸ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, thk. Muhammed Hasen Muhammed - Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 220; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 166; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 37.

⁴⁹ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 38.

⁵⁰ Modern dönem araştırmacılarından Şakir Mustafa, onun kıssa anlatma görevine "30 senesinde", kadılık görevine ise "40 senesinde" getirildiğini söyler. Bk. *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/145.

⁵¹ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 219-220; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 166-167; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 38 (Razû bu sürenin 20 sene olduğu görüşündedir.).

b. Havmel el-Hadramî, Ukbe b. Müslim et-Tücîbî, el-Cülâh Ebû Kesîr el-Ümevî, Derrâc Ebü's-Semh, Cebr b. Nu'aym b. Mürre el-Hadramî, Ebû Kabîl/ Kubeyl Huyey b. Hânî' el-Me'âfirî, Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî, Ebü'l-Heysen Süleyman b. Amr ve Abdullah b. Abdurrahman Huceyr el-Havlânî.⁵²

Buna göre Mısır'daki hadis imam ve râvilerinden pek çoğunun aynı zamandakıssacı olduğu; onların önemle anlattığı kıssaların büyük bir kısmının da Hz. Peygamber'in sünnet mirasından beslendiği ifade edilmektedir. Ne var ki, bu medrese mensupları hadis tariklerini tenkit noktasında kendilerinden beklenen titizliği ve tavizsiz tutumu göstermedikleri ve muhtevayı iyi araştırmadıkları için, bu konulara son derece önem veren Haremeyn ve Kûfe muhaddisleri tarafından yöneltilen eleştiri oklarının hedefi olmaktan kurtulamamışlardır. İşte İbn Lehî'a, Mısır'daki bu *ihbârî* (tarihî haber) ve *kasasî* (kıssacılık) akımlarının geliştiği bir zamanda yetişmiş olmakla, her iki eğilimden de etkilenmiştir. Bu manada Zehebî, İbn Lehî'a'nın kendi asrındaki ilim denizlerinden biri olduğunu kaydetmiştir.⁵³ Bu nedenle İbn Lehî'a, Mısır'daki gerek *tarih* gerekse *kıssa medresesine* mensup imamlardan istifade etmekten geri durmamış, onların rivayetlerini dinlemiş ve bunların bir kısmını kitap ve sahifelerinde toplamıştır. İbn Lehî'a'nın ilim aldığı *tarihî haber* (ilk 9 kişi) ve *kıssa medresesine* mensup hocalarından bazıları şöyle sıralanmıştır:

⁵² Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, 1/265 vd.; Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî*, 2/145-147; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 38-39.

⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/14.

1. el-Hâris b. Yezîd el-Hadramî
2. Humeyd b. Hânî' el-Havlânî
3. Şerâhîl b. Yezîd el-Me'âfirî
4. Ebû Abdurrahman el-Cîlî
5. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec
6. Abdullah b. Hübeyre es-Sibâî
7. Ubeydullah b. Ebî Ca'fer el-Fakîh
8. Amr b. Câbir el-Hadramî
9. Yahya b. Meymûn el-Hadramî
10. Sevbe b. Nemir b. Havmel el-Hadramî
11. Cebr b. Nu'aym b. Mürre el-Hadramî
12. el-Cülâh Ebû Kesîr el-Ümevî
13. Huyey b. Hânî' b. Nâdır el-Me'âfirî
14. Ebü's-Semh Derrâc b. Sem'ân el-Mısırî
15. Ebû Amr Musa b. Verdân.⁵⁴

İbn Lehî'a, elde mevcut İslâm tarihi kitaplarında yer alan tarihî nitelikteki rivayetleri nakledenler arasında da merkezî bir konumda yer almaktadır. Rivayetlerinin İbn Abdilhakem (ö. 257/870) ve Taberî'den (ö. 310/923) Süyûtî'ye (ö. 911/1505) varıncaya kadarki İslâm ve Mısır tarihi kaynaklarında yaygın halde bulunmasından⁵⁵ hareketle İbn Lehî'a, bazı araştırmacılar tarafından tarihî haber medresesinin Mısır'daki öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁶

Bununla birlikte İbn Lehî'a'nın tarihî haberlere ve kıssalara kendini büsbütün kaptırıp helâl-harama dair fikhî hadisleri ihmal ettiğini söylemek mümkün görünmüyor. Nitekim onun, yaşadığı asrın hadis imamı ve fakihî olan Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128/745) öğrencilerinden biri olması bunun bir göstergesi sayılmıştır. Mısır'daki hadis medresesinin takip ettiği usulde büyük bir kırılmaya sebep olduğu kabul edilen bu büyük imamdan öncekiler nezdinde hadis, *tarihî* ve *hikâyevî* rivayetin kaynağı olarak kabul edilmişken; Yezîd b. Ebî Habîb sayesinde hadis-i nebevî'ye bir fakih damgası vurulduğuna

⁵⁴ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 39-40.

⁵⁵ Mesela bk. İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısır*, 69, 73, 74, 79, 184, 200, 350; Taberî, *Târihu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1387/1967), 1/76, 281, 483, 2/271, 293; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/99, 102, 106.

⁵⁶ Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 40.

dikkat çekilmiştir. Mısırlı hadis hafızı ve tarihçi Ebû Sa'îd İbn Yunus (ö. 347/958): "O, Mısırlıların müftisi idi. Yumuşak huylu ve akıllı bir kişiydi. Mısır'da ilmi ve helâl-haramla ilgili meseleleri ilk ortaya çıkaran kimsedir. Hâlbuki ondan önce insanlar fiten, melâhim ve hayra teşvik (terğîb) ile ilgili hadisleri nakledip duruyorlardı."⁵⁷ demek suretiyle bu noktayı vurgulamıştır. İbn Yunus'un bu sözü, haklı olarak Yezîd öncesinde Mısır'da fikhî rivâyetlerin bilinmediği şeklinde değil, sadece fiten ve melahim tarzı hadislerin Mısır halk kültüründe daha yaygın olduğu şeklinde anlaşılmış; Yezîd'in ise fıkıh ve hadis tedrisatını birlikte yürüttüğüne, fıkıh öğretiminde hadislere, sahabe görüşlerine ve ilk devir uygulamalarına önem verdiğine işaret edilmiştir.⁵⁸

Yezîd b. Ebî Habîb, aynı zamanda Ömer b. Abdilaziz'in Mısır'da fetva işini kendilerine tevdi ettiği üç kişiden biriydi.⁵⁹ Yezîd'in mescitteki halkası, ilim ve fıkıh halkası idi. Nitekim İbn Lehî'a'ya, "Kadı Ebû Huzeyme (İbrahim b. Yezîd er-Ru'aynî) fakih miydi?" diye sorulduğunda şöyle demiştir: "Vallahi, bizim için Yezîd b. Ebî Habîb'in yanında soru sorma kapısını açan Ebû Huzeyme'den başkası değildi; onun (Yezîd b. Ebî Habîb'in?) ilgi duyduğu konular talâk, buyû' ve nikâh (gibi ahkâma dair meselelerle ilgili) idi."⁶⁰

Buradan hareketle Razû, Yezîd b. Ebî Habîb'in metodunun Mısır'daki hadis medresesi üzerinde mutlak bir tesirinin olduğunu; çünkü helâl-haramı esas alan bu akımın hadis medresesine girişi için, rivayet edilen malzemeyi taşıyan kuralların yeni bir anlayışla formüle edilmesi gerektiğini; senedi sağlam bir şekilde araştırılmadıkça herhangi bir rivayeti nakletmekten sakınılmasının önemli olduğunu anlatarak, hadis medresesine hâkim olan Yezîd b. Ebî Habîb'in takip ettiği usulün bu gereklilikleri yerine getirdiğini savunmuştur. Esasında helâl-haram ifade eden hadislerin daha titiz bir biçimde naklini esas alan bu tavır, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) de: "Bizler Rasûlullah'tan (s.a.) helâl-haramla, sünen ve ahkâmla ilgili şeyler rivayet ettiğimizde isnâdlar konusunda işi sıkı tuttuk. Hz. Peygamber'den (s.a.), amellerin faziletleri ile ilgili gelen veya bir hüküm ortaya koymayan yahut da merfû olarak nakledilmeyen rivayetlerin isnâdları hususunda ise biraz gevşek davrandık."⁶¹ şeklindeki beyanıyla anlatılmak istenen durumun pratik bir ifadesidir.

İşte Yezîd b. Ebî Habîb'in bu titizliği, Mısır'da şer'î ahkâmın istinbatı maksadıyla hadis-i nebevînin kullanılması yolunda atılan ilk adım olmuştur.

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/105; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/299; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 40-41.

⁵⁸ Bozbaş, *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, 65.

⁵⁹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1/299. Süyûtî fetva işinin tevdi edildiği diğer iki kişinin kim olduğunu kaydetmemiştir.

⁶⁰ Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, 263; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 41.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafa ed-Dimyâtî (Meyt Gamr: Dâru'l-Hüdâ, 2003), 399 (paragraf: 372).

Aynı şekilde bu durum, rivayetin kabulünde titiz davranma ölçüsünü gerekli kılmak suretiyle rivayet malzemesinin ve hadis ashabinın yeniden değer kazanmaya başlaması sonucunu doğuran ilk önemli işaret sayılmıştır. Yezîd b. Ebî Habîb'den sonra ise Osman b. el-Hakem el-Cüzâmî (ö. 163/780), Abdurrahim b. Hâlid b. Yezîd el-Cumahî el-İskenderî (ö. 163/780), Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), Abdurrahman b. el-Kâsım (ö. 191/806), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Eşheb b. Abdilazîz (ö. 204/819), Abdullah b. Yezîd el-Mukri' (ö. 213/828), Abdullah b. Abdilhakem (ö. 214/829) ve Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/855) gibi isimler Mısır hadis medresesinde fikhî yönelimin tesisinde ön plana çıkan hadis imamları olarak bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuşlar; aynı zamanda erken dönem kaynak eserlerde yer alan pek çok fikhî rivayetin râvileri olmuşlardır.⁶²

İbn Lehî'a da, Yezîd b. Ebî Habîb'in liderliğini üstlendiği bu fikhî eğilimden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bunun sebebi olarak İbn Lehî'a'nın uzun süre onun ilmî sohbetlerinde bulunması ve bu meyanda naklettiği bütün rivayetlere vukufiyet kesbetmesi gösterilmiş; Zehebî'nin Ebû Salih el-Harrânî'ye atfen naklettiği: "İbn Lehî'a bana, Yezîd b. Ebî Habîb'e ait bir tek harfi bile terk etmediğini söyledi."⁶³ ifadesi bunun bir delili sayılmıştır.

Dolayısıyla Abdullah b. Lehî'a, tarihî, kasasî ve fikhî olmak üzere rivayetlerini üç farklı eğilimden toplamış, asrındaki bu eğilimlerin imamlarıyla uzun süre birlikteliğinin bir sonucu olarak onlardan önemli ölçüde etkilenmiş ve elde mevcut asıl'larında her konuyu ve ilim dalını ilgilendiren rivayetleri toplamıştır. Bununla birlikte İbn Lehî'a'nın bu akımlardan birini diğerine tercih edip etmediği yönünde net bir şey söylemek kolay değildir. Bir açıdan bakılınca İbn Lehî'a'nın "*tarihî haber*" akımına yönelmeyi tercih ettiğine dair bazı işaretler vardır. Diğer taraftan, hocası İbn Ebî Habîb ile olan uzun birlikteliği, kendisini ister istemez fıkıh meydanına doğru çekmiş ve o da bu alanda Mısır'ın önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. Onun kadılık görevini üstlenmesi, isminin daima fıkıhla birlikte anılması ve terâcim ve tabakât kitaplarında adı anıldığında çoğu defa ismine bitişik olarak "*el-fakîh*" ve "*el-kâdî*" lakaplarının zikredilmiş olması da bunun açık bir göstergesi olarak düşünülebilir.⁶⁴ Bir başka açıdan ise İbn Lehî'a, kendi asrının bir nevi ansiklopedisti olarak asrındaki bütün hadis pınarlarından içmeyi bilmiş; bu anlamda Mısır'da yaygın halde bulunan rivayetleri de terk etmemiştir. Ali b. Abdillah b. Ca'fer'in: "Yaşadıkları şehirde hadisin sahibi/ehli olan iki kişi

⁶² Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 41-42; Bozbaş, *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*, 89-98.

⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/17; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 42.

⁶⁴ Mesela bk. Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/236; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/488; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/11; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/373.

vardır: İsmail b. Ayyâş ve Abdullah b. Lehî'a."⁶⁵ şeklindeki tespiti de onun bu hadisçilik yönüne işaret etmektedir.

Sonuç

Çalışmamız sonunda ulaşılan sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Hicrî ikinci asır âlimlerinden olan ve erken dönem ricâl-tabakât kaynaklarında, musannef hadis ve fıkıh eserlerde ismine sıklıkla rastlanan İbn Lehî'a'nın bilhassa tarihî içerikli rivayetlerin isnâd zincirlerinde daha fazla yer aldığı; bununla birlikte hadisçi ve fıkıhçı yönlerinin de olduğu söylenebilir.

İbn Lehî'a'nın, yetmiş civarında tâbi'î ile görüşmüş olması ona büyük bir fırsat sunmuş ve bu durum kendisinin ilmî birikimine oldukça katkı sağlamıştır. Hadis tarihinde iz bırakmış bazı meşhur âlimlerin ona öğrencilik yapmış olması; bazılarınca ilmî birikim ve muhakeme açısından İmam Mâlik'le eşit seviyede görülmesi de onun sıradan bir râvi sayılmadığının birer göstergesidir. Ancak cerh-ta'dil açısından değerlendirildiğinde onun cerh (olumsuz) yönünün daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Rical tenkitçilerinin hadis rivayeti konusunda işi sıkı tutmasının yanı sıra, birtakım itikadî taassupların, İbn Lehî'a'nın doğrudan ahkâma dair olmayan tarihî rivayetlere daha çok önem vermesinin ve bu türlü haberlerin naklinde genellikle gevşek davranılmasının da bu cerhte rolü olabileceği söylenebilir.

İbn Lehî'a'nın yaşadığı Mısır coğrafyası, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren 350 civarında sahabenin uğrak veya ikamet yeri olması hasebiyle kısa sürede canlı bir ilim merkezi haline gelmiştir. Tarihî haberler konusunda meşhur sahâbî Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın (ö. 65/684-85) öncülük ettiği bu ilim merkezinde, fıkıh alanında ise tâbiîn âlimi Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 128/745) çok önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ne var ki, Abdullah b. Amr'dan nakledilen tarihî nitelikli haberlerin içine isrâiliyâtın yanı sıra zayıf ve uydurma türünden oldukça fazla sayıda haberin girdiği vurgulanarak bunlara karşı dikkatli ve ihtiyatlı olmanın gereğine de dikkat çekilmiştir.

İbn Lehî'a'nın yaşadığı çağda Mısır'ın siyasî, kültürel ve ilmî bakımdan oldukça hareketli olduğu; özellikle tarihî haber, fıkıh ve kıssa/vaaz medreselerinin etkin bir şekilde faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde Mısır medreselerinin, hadis öğrenme ve öğretme (*tahammül* ve *edâ*) yönünden Haremeyn (Mekke-Medine) ve Irak medreselerine göre daha gevşek bir tutum sergilediğine işaret edilmiş; bunun en önemli sebebi olarak da, muhtemelen Mısır'da tarihî haberlerin nakline ağırlık verilmesine karşılık, Haremeyn ve Irak medreselerinde daha çok helâl-haramı ilgilendiren şer'î

⁶⁵ Ukaylî, *Du'afâ*, 1/89; Razû, *Abdullah b. Lehî'a*, 42.

ahkâmın rivayetinin revaçta olması; dolayısıyla bu konudaki hadislerin rivayetinde işin daha sıkı tutulması gösterilmiştir. Diğer taraftan Yezîd b. Ebî Habîb ile birlikte Mısır'da hadis rivayetinin daha disiplinli bir şekilde icra edildiği de haklı olarak iddia edilmiştir.

Aynı dönemde Mısır'daki kıssa/vaaz medresesinde genellikle halkın zühd ve rakâik türünden hadislerle irşadına önem verildiği; bundan önceki yıllarda ise, özellikle Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halifeliği döneminden itibaren vaaz ve kıssacılığın Hz. Ali taraftarları aleyhine siyasî bir propaganda aracı haline dönüştürüldüğü söylenebilir.

Kaynakça

Apak, Âdem. "Hz. Ömer Döneminde Müslümanların Mısır'ı Fethi". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu. 1 (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 475-500.

Apak, Âdem. "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2001), 145-159.

Aydın, Abdullah. "Asıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/473, Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Bozbaş, Fatiha. *Nil Havzasında Fıkıh Tarihi: Mısır Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebir*. 12 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târih*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 4 cilt, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1990.

Gözübenli, Beşir. "Cîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/37, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebî Bekr. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafa ed-Dimyâtî. 2 cilt, Meyt Gamr: Dâru'l-Hüdâ, 2003.

İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Mısırî. *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1415.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1372/1953.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1998/1418.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 cilt, Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'iz-zamân*. 8 cilt, thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1970.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8 cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Tağrıberdî, Cemalüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf el-Atâbekî. *en-Nücumü'z-zâhira fî mü'lûki Mısr ve'l-Kâhira*. 16 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.

Karahan, Abdullah - Shaba, Tahir, "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (Haziran 2021), 79-104.

Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakub el-Misrî. *el-Vülât ve'l-kudât*. thk. Muhammed Hasen Muhammed-Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*. 4 cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl*. 35 cilt, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992.

Önkâl, Ahmet. "Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79-81, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Razû, Hasen Muzaffer. *el-İmâmü'l-muhaddis Abdullah b. Lehî'a*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416/1996.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısr ve'l-Kâhira*. 2 cilt, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967/1387.

Şakir Mustafa. *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müerrihûn- Dirâse fî tatavveri ilmi't-târîh ve ma'rîfeti ricâlihî fi'l-İslâm*. 3 cilt, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk)*. 11 cilt, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1387/1967.

Tatlı, Bekir. "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 31, (2021), 7-35.

Tomar, Cengiz. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/559-563, Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa el-Mekkî. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. 4 cilt, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyan. *Ahbârü'l-kudât*. 3 cilt, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.

Zehebî, Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 cilt, thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*. 4 cilt, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 cilt, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988.

